

Otthontalan, csupa-csősz világ¹

Magyarországon kevés elméleti érdeklődésű szerzőt fogott meg a hajléktalanság kérdése: a szakirodalom szinte kizárólag a szociális munka, illetve a hajléktalanellátó intézményrendszer szemszögéből tárgyalja a problémát: a hazai szakirodalom alapvetően leíró jellegű, ritka a társadalomelméleti, társadalomkritikai megközelítés. Az Egyesült Államok ezzel szemben nemcsak a hajléktalan emberek ellen irányuló kirekesztő jogszabályokban és intézkedésekben jár élen, hanem a hajléktalanság kriminalizálását elemző és kritizáló társadalomelméleti munkák terén is: a *Replika* számára ebből a gazdag irodalomból válogattunk néhány tanulmányt. Az itt közölt összeállítás egy nagyobb vállalkozásunk része,² amelynek célja, hogy bemutassuk azt az Egyesült Államokban kiterjedt irodalommal bíró megközelítést, ami a hajléktalanságot és az arra adott társadalmi válaszokat nagyobb lélegzetű történeti és elméleti keretek között vizsgálja: nem mint a szociális gondoskodás egyik szakterületét, hanem mint politikai gazdaságtani, filozófiai, emberi jogi, és mindenekelőtt *politikai* problémát.

A társadalomkritikai gondolkodás számunkra nem önmagáért való: a valódi cél nem az, hogy Magyarországon is szülessenek a hajléktalanságról szóló revelatív társadalomelméleti munkák, hanem egy igazságosabb társadalom. A társadalomelméleti munkáknak azonban fontos szerepük lehet a cselekvés irányának kialakításában, legyen szó közpolitikáról vagy társadalmi mozgalmakról. A társadalomról alkotott fogalmaink maguk is alkotják, alakítják a társadalmat. Nem egyforma mértékben rendelkezünk azonban a társadalom alakítására képes szimbolikus hatalommal: az objektív hatalmi viszonyok újratermelődnek a szimbolikus hatalmi viszonyokban, ami hozzájárul ezeknek az objektív hatalmi viszonyoknak a fenntartásához (Bourdieu 1985). Ez legelőször is a társadalmi világ magától értetődő valóságként való megélését – és ily módon legitimálását – eredményezi. Másrészt, egy-egy társadalmi

¹ A cím első része József Attila „Kirakják a fát” című versének (1936. október) egyik sora. Ezúton is köszönöm a cikk megírásához nyújtott segítségét Udvarhelyi Éva Tesszának, valamint Balog Gyulának, Dósa Mariannak, Győri Péternek, Moharos Györgynek és Széles Zsuzsannának.

² A vállalkozás másik gyümölcse az a hajléktalanságról szóló interdiszciplináris tanulmánykötet, ami terveink szerint a L'Harmattan Kiadó gondozásában jelenik majd meg 2011 végén.

probléma domináns társadalmi konstrukciója – esetünkben az, hogy mit jelent a hajléktalanság – többnyire maga is a probléma részévé válik: ha abban látjuk a problémát, hogy „nincsen elég hajléktalanszálló”, éppúgy, mint ha abban, hogy „a hajléktalanok elfoglalják az aluljárókat”. A kritikai társadalomelmélet – a társadalminak a magától értetődő természetesség büvököréből való kiszakításával és társadalmi problémák újradefiniálásával – így fontos eszköze lehet a társadalmi problémák megoldásának. „A kulturális jelentések és társadalmi identitások körüli küzdelmek tétje a kulturális hegemonia, vagyis hogy kinek áll hatalmában társadalmi helyzetek mérvadó definíciójának és társadalmi szükségletek legitim interpretációjának megalkotása” (Fraser 1989: 6). Ugyanakkor csupán ehhez hasonló tanulmányokkal lehetetlen ezt a küzdelmet megnyerni. A társadalomelmélet „politikai éle azokkal az ellenzéki mozgalmakkal való – akármilyen közvetett – kapcsolatán keresztül érvényesül, amelyek szükségletei és identitásai – sőt küzdelmei és kívánalmai – forognak kockán” ezekben a küzdelmekben (Fraser 1989: 7). Ettől függ, hogy lesz-e bármi értelme az itt közölt válogatásnak – vagy az abban megfogalmazott kritika megmarad az akadémia kis világában, „saját maga büvöletében, anélkül, hogy valaha is abba a helyzetbe kerülne, hogy bárkit is valóban fenyegetne bármivel kapcsolatban” (Bourdieu 2003: 21). Ez pedig már az olvasón is múlik.

* * *

A továbbiakban először áttekintem a hajléktalan emberek ellen irányuló magyarországi kirekesztő intézkedéseket és azt, hogy azok miként váltak az utóbbi időben hangsúlyosabbá, majd az állam hajléktalansággal kapcsolatos társadalompolitikai kudarca, a hajléktalan emberek ellen irányuló kirekesztő intézkedések, valamint az ezek legitimálására szolgáló, a hajléktalan embereket megbélyegző diskurzus összefüggéseiről írok. Ezt követi egy rövid előszó az itt közölt tanulmányok válogatásának szempontjairól.

A hajléktalan emberek térbeli kirekesztése Magyarországon

A szegénység önmagában is erőszak. A kirekesztésen, a fegyelmezésen és a regulázáson keresztül azonban az erőszak ennél sokkal konkrétabb értelemben is jelen van a szegénységben élő emberek életében, a köztéren élő hajléktalan emberek pedig különösen ki vannak szolgáltatva a hatóságok, intézmények és állampolgárok önkényének (l. Bíró és Vadász 2003; Oross 1995; Szoboszlai et al. 2008). Török Ágnes és Udvarhelyi Éva Tessza 2005-ben megjelent tanulmányukban hat különböző kategóriába sorolják azokat az eszközöket, amelyekkel az 1990-es években és a 2000-es évek elején a „nem odavalókat” eltávolították a budapesti közterekről: városi formatervezés, városfenntartás, jogalkotás, rendészet, üzleti eszközök és szociális munka. Noha a lista nem teljes, mégis fontos betekintést nyújt a kirekesztés különböző megnyilvánulási formáiba. A városi formatervezés során például hajléktalanellenes utcabútorokat vagy különböző kerítéseket és tüskéket alakítanak ki, melyek célja, hogy megakadályozzák a leülést, lefekvést vagy behúzódot. A hajléktalan emberek távol tartását célozzák az utcai padokra utólag elszerelt, vasból készült elválasztók, amelyekkel kapcsolatban az állampolgári jogok országgyűlési biztosa kijelentette, hogy „megengedhetetlenek, egyúttal pedig az emberi méltósághoz való joggal összefüggő visszásság veszélyét hordozónak [tart] minden olyan adminisztratív megoldást, vagy arra irányuló javaslatot, amely

a szükséges intézkedéseket a hajléktalanok közterületi jelenlétének »városképi kérdésre« adott válaszként próbálja megfogalmazni” (OBH 2007: 8). Ide tartozik az olyan aluljárók vagy más közterek kialakítása is, ahol minden lekerekített, és nincsen olyan felület, amire valaki leülhetne, vagy olyan tér, ahová behúzódhatna. A városfenntartás kategóriájába tartoznak többek között a fizikai megtisztítás különböző módszerei, mint például az erős slaggal történő felmosás, vagy az, amikor a hajléktalan emberek holmiját szemétnak minősítik és megsemmisítik.

A jogalkotás is gyakran eszköze a hajléktalan emberek köztéri kirekesztésének. Példa erre a guberálás, a sátorozás vagy a koldulás tiltása a közterületeken.³ A rendészeti eszközök közé tartozik a jogszabályok szelektív alkalmazása (például a napi többszöri igazoltatás), illetve az olyan kezdeményezések is, mint amikor néhány kiemelt aluljáróban rendszeresen járőrözik a közterület-felügyelet és a rendőrség azzal a céllal, hogy távol tartsák a hajléktalan embereket. Ide tartoznak az olyan kevésbé formalizált kezdeményezések is, mint az újbudai „hajléktalanmentes övezetek” kialakításának terve 2009-ben, vagy a kerületőrök alkalmazása, akik bármilyen hatósági jogkör nélkül „járőröznek” az utcákon – esetenként a hajléktalan emberek távoltartása céljából.

A közterek privatizációja is hozzájárul a hajléktalan emberek kiszorításához. A bevásárlóközpontok terjedésével a közterületi funkciók magántulajdonú fogyasztói terekbe kerülnek át, amelyek belső szabályzata és biztonsági őrrei gondoskodnak a nemkívánatos emberek távoltartásáról. Ezenkívül a teraszos kávézók és „kiülős” szórakozóhelyek kialakításával a közterek egyre nagyobb szelete válik csak azok számára elérhetővé, akik fogyasztani is tudnak. Végül esetenként a szociális munka is részévé válhat a hajléktalan emberek kirekesztésére, szegregálására és elrejtésére irányuló törekvéseknek, amikor egy köztértisztítási kampány alkalmával – többnyire kényszerből és jó szándékkal – a szociális munkások is együttműködnek a hajléktalan emberek egy-egy kiemelt közterületről történő eltávolításában.⁴

A 2000-es évek közepéig a budapesti köztereken a hajléktalan emberek távoltartása nem rendszerszerű, inkább alkalmasszerű és informális volt. A közterület-felügyelők és a rendőrök elsősorban az elrettentés eszközeit alkalmazták a hajléktalan emberekkel szemben, jogszabályi háttér kevésbé állt rendelkezésükre, és – Demszky Gábor önkormányzati választások előtt rendszeres vagy alkalmi munkából szerzett jövedelme, míg a válaszadók 13,3 százaléka válaszolta, hogy volt rendszeres vagy alkalmi munkából szerzett jövedelme. (Az adatokat ezúton is köszönöm Gurály Zoltánnak, a kutatás szervezőjének.)

4 Győri Péter (2010) az utcai szociális szolgálatoktól a társadalom és a politikai döntéshozók részéről elvárt funkciók között említi, hogy „Legyen, aki segít elküldeni” a hajléktalan embereket, a nappali melegedők és éjjeli menedékhelyek pedig részben szintén arra szolgálnak, hogy a hajléktalan emberek „ne lézengjenek a város utcáin, terein”, illetve „lehetőleg ne a közelben, látható helyen legyenek”.

---

3 Ezek a tevékenységek a hajléktalan embereknek csak egy részét érintik. A koldulás és a hajléktalanság például annak ellenére mosódik össze gyakran a koldulás kriminalizálása mellett érvelők diskurzusában, hogy valójában csak a hajléktalan emberek kis részének van koldulásból származó jövedelme. A Február 3. Munkacsoport 2009-es kutatása során az ország 16 városában megkérdezett mintegy hétezer hajléktalan ember 38,1 százaléka válaszolta, hogy volt rendszeres vagy alkalmi munkából szerzett jövedelme, míg a válaszadók 13,3 százaléka válaszolta, hogy volt kéregetésből származó jövedelme. (Az adatokat ezúton is köszönöm Gurály Zoltánnak, a kutatás szervezőjének.)

4 Győri Péter (2010) az utcai szociális szolgálatoktól a társadalom és a politikai döntéshozók részéről elvárt funkciók között említi, hogy „Legyen, aki segít elküldeni” a hajléktalan embereket, a nappali melegedők és éjjeli menedékhelyek pedig részben szintén arra szolgálnak, hogy a hajléktalan emberek „ne lézengjenek a város utcáin, terein”, illetve „lehetőleg ne a közelben, látható helyen legyenek”.

A neokonzervatív fordulat⁵

A hajléktalansághoz való hozzáállás megváltozását jelezte Pintér Sándor belügyminiszter 2010-es nyilatkozata, amely szerint „a munkát megvető réteget munkára fogjuk szoktatni, a közterületeket megtisztítjuk a koldusoktól és az ország hangulatát rontó személyektől” (Huth 2010). Mindez nem maradt meg a diskurzus szintjén: az építési törvény módosításáról szóló, a Belügyminisztérium honlapján 2010 szeptemberében nyilvánosságra hozott törvényjavaslat egyik célja – annak hivatalos indokolása szerint – az volt, hogy „a közterületek nem rendeltetésszerű használatának esetkörüire (pl. hajléktalanok életvitelszerű ott lakása) az önkormányzatoknak lehetőségük legyen szigorúbb közterületi szabályok és szankciók megállapítására helyi rendeleteikben, pl. a hajléktalanok kiltítására a közterületekről”. A módosítás értelmében „az önkormányzat lehetőséget kap a rendeltetésselens és engedély, megállapodás nélküli használat (pl. a közterületen történő „lakás”, „alvás”) szankcionálására”.⁶

Hasonló szellemben nyilatkozott Tarlós István főpolgármester is, aki szerint „nem arra találták ki sem a nemzet fővárosát, sem a pályaudvarokat, sem az aluljárókat, sem a köztereket, hogy bizonytalan helyzetbe sodródott, olykor veszteni való nélküli emberek folyamatosan molesztálják a többieket, és használhatatlanná tegyék Budapestet” (InfoRádió 2010). Ennek szellemében hirdette meg a főpolgármester „a Társadalmi Megbékélés Programját” is, amelynek alapvető célja a hajléktalan emberek eltüntetése Budapest legforgalmasabb aluljáróiból, akár jogellenes hatósági intézkedéseken keresztül.⁷

Egy 2011 februárjában nyilvánosságra került, az ország polgármesterei számára megküldött levélben Soltész Miklós, a Nemzeti Erőforrás Minisztérium Szociális, Család- és Ifjúságiügyért Felelős Államtitkára olyan intézmények létrehozását helyezte kilátásba, amelyek „szabálysértési előállításra is alkalmasak, vagyis [amelyekben] olyan hajléktalan emberek elhelyezése is megoldható, akik önszántukból nem kívánják igénybe venni a szolgáltatásokat”.⁸ A képet azok a rendelkezések teszik teljessé, amelyeket az utóbbi években egyre több önkormányzat hozott a guberálás,⁹ valamint a néma koldulás (és esetenként a „ráutaló magatartás”) büntetésére (I. Gazsi 2005; Misetics 2009; Török és Udvarhelyi 2005b).¹⁰

5 A továbbiak során külön hivatkozás nélkül használom fel a témával kapcsolatban a napi és heti sajtóban megjelent cikkeim érvelését (Misetics 2010a, 2010b), valamint a témáról szóló korábbi tanulmányaimat (Misetics 2009, 2010c).

6 A Belügyminisztérium javaslata ellen a budapesti hajléktalanellátó szervezeteket tömörítő Tizek Tanácsa, a Menhely Alapítvány, az ELTE Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszéke, A Város Mindenkié csoport, valamint az összes ellenzéki párt is tiltakozott. Ennek ellenére a kétharmados kormánytöbbség változatlan normaszöveggel – noha az eredeti indokolásban szereplő hajléktalan emberekre való explicit utalások nélkül – fogadta el a törvényt (2010. évi CXVI. számú törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény, valamint az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény módosításáról).

7 Jól jelzi a városvezetés hajléktalanságra vonatkozó intézkedéseinek átgondoltságát, hogy a sokat hivatkozott „Társadalmi Megbékélés Programja” kapcsán semmilyen hivatalos dokumentum nem látott napvilágot. A program 2010 végéig megvalósult elemeinek rövid leírásához és kritikájához lásd Misetics (2010a).

8 A levél a regionális hajléktalanellátó szervezetek diszpécserszolgálatainak honlapján, a Diszpécserportálon került nyilvánosságra: <http://www.diszpecserportal.hu/component/content/article/55-belfold/1131-tulelpontok-kialakitasa-.html>

9 A Társaság a Szabadságjogokért 2011. januári alkotmánybíróági beadványa 39 ilyen helyi önkormányzati rendeletet sorol fel. 2011 márciusában radikális szociális munkásokat tömörítő Új Szemlélet Csoport által szervezett polgári engedetlenségi akció során a rendőrség számos aktivistát tartóztatott le azért, mert – a józsefvárosi rendelet szóhasználatával – a közterületre kihelyezett hulladékgyűjtőkből hulladékot vettek ki.

10 A szabálysértésekről szóló országos hatályú jogszabályok – az 1999. évi LXIX. törvény a szabálysértésekről,

Az alul levők megregulázása és kriminalizálása a 2010-es kormányváltással a korábinál elszántabb politikaként jelentkezett, és a hajléktalanság növekvő kriminalizálása egy átfogó tekintélyelvű neokonzervatív fordulatba illeszkedik. Ez magába foglalja a büntetőjog, a menekültjog, a sztrájkjog és a munkanélküli ellátások szigorítását, a kormánytisztviselők, köztisztviselők és közalkalmazottak munkavállalói jogainak a korlátozását, a családpolitika jövedelmi egyenlőtlenséget *növelő* átalakítását, együtt a vagyonos állampolgárok adóterheinek radikális csökkentésével,¹¹ a sajtószabadság durva korlátozásával és az elvben független intézmények gyarmatosításával. A társadalmi problémák kezelése tekintetében nem csak a hajléktalanság esetében került a korábbiaknál nagyobb hangsúly a társadalompolitikával szemben a büntetőpolitikára: sokatmondó, hogy az új kormány egyik első szimbolikus intézkedése nem egy iskola vagy egy kórház (vagy éppen egy szociálisbérletlakás-tömb), hanem egy börtön ünnepélyes megnyitása volt.

David Harvey neoliberalizmusról szóló elemzésében amellet érvel, hogy a neoliberális állam alapvetően instabil, és így könnyen átadja a helyét egy olyan neokonzervatív berendezkedésnek, amelyben az egyoldalú piacpártiságot nacionalizmus, tekintélyelvűség, rendpártiság, illetve a vallás és a család felmagasztalása egészíti ki (2005: 81–86). Noha az „államtalanítás” és állami újraelosztás körüli magyarországi küzdelmek korántsem vezettek neoliberális berendezkedéshez (vö. Szalai 2007), Harvey elemzése szépen egybecseng a magyarországi helyzettel. A neoliberalizmus és a büntető állam terjeszkedésének összefüggéseivel kapcsolatban azonban még sokkal meggyőzőbb Loic Wacquant munkája (2009), aki elveti a neoliberalizmus és neokonzervativizmus „mesterséges dichotómiáját”, és amellet érvel, hogy a túlterjeszkedő büntető állam nem elhajlás a neoliberalizmustól, hanem annak egyik lényegi alkotóeleme. Wacquant érvelése szerint a kiterjedt büntető apparátus feladata, hogy egyrészt megfékezze a kiterjedt társadalmi létbizonytalanság és a növekvő egyenlőtlenségek nyomán létrejövő zavarokat a társadalom alsó rétegeiben, másrészt biztosítsa a bizonytalan helyzetű posztindusztriális proletariátus felügyeletét, és így egyúttal enyhítse a neoliberális állam legitimációs deficitjét. A lényeg természetesen nem az elnevezések körüli vita, hanem az, hogy a társadalompolitika kudarca illetve visszavonulása elkerülhetetlenül maga után vonja a büntetőpolitika terjeszkedését.

Mindez átvezet minket a hajléktalan emberek ellen irányuló kirekesztő intézkedések szélesebb (társadalom)politikai összefüggéseire.

Az erőszak ördögi köre

A hajléktalanságot kitermelő és fenntartó gazdasági és politikai struktúrák (*strukturális erőszak*), a hajléktalan emberek ellen irányuló kirekesztő intézkedések (*fizikai erőszak*), és az

---

146. §, illetve a 218/1999. (XII. 28.) Korm. rendelet az egyes szabálysértésekről, 5. §. – szerint a koldulás két minősített esete tiltott: szabálysértés a „gyermekkel való”, illetve a „másokat zaklató” koldulás. Az utóbbi kategóriát igen tágan definiálta a jogalkotó: másokat zaklató módon koldul, „aki a járókelőket, illetve a nyilvános helyen jelen lévőket pénz átadása céljából leszólítja, illetőleg aki házról házra, lakásról lakásra járva kéreget”. Ez a rendelkezés tehát már önmagában is megfelelő jogi alapot teremt a valóban zaklató jellegű koldulás elleni fellépésre, ehhez nincsen szükség további tiltó rendeletekre. Sőt a rendelkezés szövege szerint a néma kolduláson kívül a kéregetés minden, akármilyen udvarias formája szabálysértésnek minősül.

¹¹ Az egykulcsos adó bevezetésével, a vagyonadó még érvényben lévő rendelkezéseinek hatályon kívül helyezésével, továbbá az örökösödési adó eltörlésével egyenes ági leszármazottak esetében.

ezeket legitimáló, a hajléktalan embereket dehumanizáló diskurzus (*szimbolikus erőszak*) szorosan összefüggnek egymással. Az otthontalanság és lakástalanság problémáinak érdemi kezelésére képes társadalompolitikák hiánya egyszerre oka a kiterjedt magyarországi hajléktalanellátó intézményrendszernek és annak korlátainak. Szociális lakáspolitikai nélkül kizárólag a hajléktalanszállókra és utcai szociális munkára hárul a hajléktalanság kezelése, amelyek azonban éppen a lakhatás megfizethetőségét javító társadalompolitikák hiánya miatt képtelenek arra, amire egyébként valók: hogy a hajléktalan emberek átmeneti ott-tartózkodása során hathatós segítséget nyújtsanak a hajléktalanságból való kikerülésre. Ez pedig – a tömeges utcai hajléktalanság jelentette legitimációs válságon keresztül – életre hívja a hajléktalan emberek kriminalizálására szolgáló intézkedéseket. Végül az ezek legitimálására szolgáló diskurzus – a hajléktalan emberek állampolgári közösségből való kirekesztésével, dehumanizálásával és megbélyegzésével – újradefiniálja a hajléktalanság problémáját, és ellehetetleníti a hajléktalanság visszaszorításához szükséges társadalompolitikai reformokat: a hajléktalanság felszámolásához szükséges redistributív és jóléti intézkedéseknek ugyanis éppen az az univerzális szolidaritás lenne az előfeltétele, amit a hajléktalan embereket kirekesztő (és hajléktalanságukért magukat a hajléktalan embereket hibáztató) megközelítés lehetetlenné tesz.

Hiányzó társadalompolitikák

A hajléktalan emberek térbeli kirekesztésének kérdése a tömeges hajléktalanság, és azon belül is a tömeges utcai hajléktalanság jelenléte miatt merülhet fel egyáltalán. A hajléktalan emberek pedig nem jókedvükben vannak az utcán: a hajléktalanság alapvető oka a megfizethető lakások hiánya, valamint az ennek enyhítésére szolgáló közpolitikák hiánya, illetve kudarca.

A rendszerváltás előtti társadalompolitika egyenlőtlenségeket erősítő vonásainak a lakáspolitikai volt a legjellegzetesebb példája: míg a leginkább szubvencionált lakásokhoz tipikusan az átlagosnál magasabb jövedelműek tudtak hozzáférni, az alacsonyabb jövedelműek gyakran minden lakástámogatásból kimaradtak, és bármilyen állami segítség nélkül kellett megvenniük vagy megépíteniük a lakásukat (Manchin és Szelényi 1986; vö. Ferge 1986). A lakástámogatások elosztása 1989–1990 után azonban még inkább igazságtalanná vált. A rendszerváltás legfontosabb lakáspolitikai folyamata, a rövid távú gazdasági és politikai haszonszerzés által motivált lakásprivatizáció tovább fokozta a lakáspolitikához kötődő társadalmi igazságtalanságot és egyenlőtlenségeket (Dániel 1996), valamint a korábbi töredékére – és európai összehasonlításban szinte példátlanul alacsony szintre – csökkentette az önkormányzati bérlakások arányát.

Mára a legtöbb településen lényegében nem létezik szociális lakásgazdálkodás, sok nagyvárosban nyilvántartás sincs a lakásigénylőkről (KSH 2006). A lakástámogatások túlnyomó többsége a tulajdonszerzéshez kapcsolódik, jelentős részük az arra rá nem szorulókat támogatja, és kevéssé járul hozzá az egyenlőtlenségek csökkentéséhez. A lakástámogatások GDP-n belüli részaránya a rendszerváltással radikálisan lecsökkent, majd az ezredfordulóval a kilencvenes évekbeli szint duplájára nőtt. A költségek megduplázódásáért azonban nem a rászoruló háztartások lakhatásáért viselt fokozott közfelelősség, hanem a lakáshitelekhez kapcsolódó bőkezű és rosszul célzott támogatások voltak felelősek (Hegedüs et al. 2009). A magyar állam 2003 és 2008 között minden évben több mint százmilliárd forintot költött el

olyan rétegek támogatására, amelyek állami segítség nélkül is elboldogultak volna: 2003-ban a lakáshitelekhez kapcsolódó adókedvezmény kétharmada a felső jövedelmi ötödhez jutott, ami a támogatások további eloszlását is jelzi (Hegedüs 2006). A nevétségesen alacsony összegű lakásfenntartási támogatásra (amely teljes egészében a legszegényebb jövedelmi tizedhez jut) a lakáshitelek támogatásának töredékét fordítja a költségvetés (Győri és Maróthy 2008; Hegedüs et al. 2009).

A hajléktalanellátás kialakulása

Az állam lakhatással kapcsolatos felelősségvállalásának felmondásával egy időben a deindusztrializáció, a foglalkoztatás és a reálbérek csökkenése, a lakásfenntartás költségeinek növekedése, valamint az olcsó, „köztes” lakhatási lehetőségek – munkásszállók, valamint al- és ágybérletek – visszaszorulása következtében hirtelen egyre többeknek lett volna szükségük erre a felelősségvállalásra (Győri 2009a; Mezei 1999). Húsz éve, 1989–1990 telén a Blaha Lujza téren és a pályaudvarokon tüntető hajléktalan emberek is felhívták a figyelmet a problémára. A demonstrációk egyik értelmiségi szervezője így emlékezett vissza azok céljára: „A végleges cél nem lehetett volna más, csak az, hogy az állam úgy kezelje a hajléktalanokat, hogy te polgára vagy ennek az államnak, a polgár léted feljogosít arra, hogy élj és lakj. Mert attól kezdve mehetsz munkát vállalni, hiszen tisztán mész oda, nem büdösen, koszosan, izzadtan, és szóba állnak veled” (Iványi 1997: 17). A „Mi is emberek vagyunk” feliratú táblákkal tüntető emberek munkát és lakást követeltek.

A lakhatás követelése megválaszolatlan maradt, viszont jelentős részben ezeknek a tüntetéseknek a hatására kezdődött el a hajléktalanellátó intézményrendszer kiépülése. Szállók nyíltak feleslegessé vált épületekben, pincékben, volt munkásszállókon, egy budaörsi katonai laktanyában, a csillebérci úttörőtáborban, sőt egy eredetileg hadi kárpótlásként épített, majd visszavásárolt hatalmas hajó gyomrában is a Hajógyári-sziget dokkjában (Iványi 1997). A budapesti hajléktalanszállók közül talán csak egy, a Dózsa György úti intézmény épült eredetileg erre a célra: 1911-ben (lásd Győri és Sass 2003).¹² „Bármit elfogadtunk, amit hajlandóak voltak hozzánk vágni, csak legyen fedél az emberek felett” – emlékszik vissza Győri Péter (2009b), az ellátórendszer egyik fontos szervezője. A hajléktalanságra adott társadalmi reakció inkább emlékeztetett katasztrófavédelemre, mint társadalompolitikára.

A rendszerváltás – és a hajléktalanság tömegessé és láthatóvá válása – óta eltelt húsz év során Magyarországon kiépült egy kiterjedt hajléktalanellátó intézményrendszer. A rendszerváltáskor használatba kapott épületek egy részében ma is hajléktalanszálló működik, például a volt munkásór-laktanyában a Vajdahunyad utcában, a kőbányai sörgyár egyik használaton kívüli árparaktárában és a hadsereg egykori kórházvonatában. Ennek önmagában persze nem volna jelentősége, de valami fontosat jelképez. Azt, hogy a hajléktalansághoz kapcsolódó közpolitika – egy kiterjedt intézményrendszer létrehozása és sok-sok lelkiismeretes szociális munkás mindennapi küzdelme ellenére – máig sem tudott igazán kiszakadni a kezdeteket meghatározó katasztrófavédelmi jellegből, és azt még mindig leginkább a tömeg-

---

¹² Magyarországon egyébként azóta is ez az egyetlen egység elhelyezést biztosító hajléktalanszálló, amit tehát 1911-ben, Ady Endre és Szabó Ervin korában építettek: a fővárosnak azóta már nyilván nincsen pénze olyan luxus biztosítására, mint amilyenek ezek az alig négy négyzetméteres külön „szobák”, amelyek egyébként tele vannak csótánnyal.

megérné. A hajléktalan emberek tömegszállásokon való összezsúfolása továbbá nem oldaná meg azt a problémát sem, hogy ezeknek az embereknek nincs hol *lakniuk* – bár ennek a problémának a megoldása a közpolitikának egyelőre nem célja.

A másik lehetőség olyan átmeneti szállások létrehozása volna, amelyek lehetővé teszik, hogy az ott lakók emberhez méltó körülmények között élhessenek, például úgy, hogy nem húszan alszanak egy szobában, hanem mindenki csak a párjával vagy egyedül. De ha meg is nyílnának ezek az új férőhelyek, az sem feltétlenül jelentené az utcán élő emberek számának csökkenését. Megfelelő szociális lakáspolitikai hiánya miatt ugyanis nagyon sokan élnek a szélesebb értelemben vett hajléktalanság állapotában, minimálisan elfogadható, biztos lakhatás nélkül, akiknek megérné kihasználni ezeket a szerény, de megfizethető lakhatási formákat, vagy nincs is más lehetőségük, mert sem az arcpirítóan alacsony lakásfenntartási támogatás, sem a csupán a rászorulóknak töredékét elérő adósságkezelés nem védi meg őket a hajléktalanná válástól: „a lakástalanok, lakásvesztők »elfoglalják« az átmeneti szállás férőhelyeket, onnan nem jutnak tovább, sőt elfoglalják a fapadosok férőhelyeinek is egy nem csekély részét, ahová emiatt nem jutnak be a fedél nélküliek” (Bényei et al 2000: 82).¹³ Ezt a problémát elvben kezelni lehetne avval, hogy az utcai hajléktalanság visszaszorítása érdekében kizárólag a korábban utcán élők számára tesszük lehetővé az ilyen intézmények használatát, ez azonban – a hajléktalanság megelőzésére képes közpolitikák hiányában – szembenemenne egy másik kiemelkedően fontos céllal: az utcai hajléktalanság újratermelődésének megelőzésével.

A hajléktalanság mint legitimációs probléma

Győri Péter (2009a) azt tartja az utóbbi húsz év talán legfontosabb pozitív fejleményének a hajléktalanságra adott társadalmi válaszokkal kapcsolatban, hogy az elnyomó eszközök helyett a szociális segítségnyújtás került a közpolitika előterébe.¹⁴ A legfontosabb negatívum pedig ezzel szemben az, hogy az otthontalanság és lakástalanság érdemi kezelése helyett a közpolitika alapvetően a hajléktalanellátásra korlátozódott, ami ellehetetlenítette a probléma felszámolását vagy jelentős visszaszorítását.

Az utcai hajléktalanság látványa viszont botrány: a szélsőséges kiszolgáltatottság és jogfosztottság mindennapi látványa sokak számára egyértelművé teszi, hogy valami nagyon nincsen rendben, társadalmunk működése emberek tömegei számára teszi lehetetlenné alapvető szükségleteik kielégítését, a politikai uralkodó osztály pedig nem tud, vagy nem akar evvel mit kezdeni. A tömeges hajléktalanság látványa tehát legitimációs problémát jelent, és Peter Marcuse (1988) érvelését követve azt mondhatjuk, hogy a hajléktalanságra adott közpolitikai válasz inkább ennek a legitimációs problémának a kezeléséről, mint-

¹³ A „fapad” a hivatalosan éjjeli menedékhelynek nevezett intézmény gyakori elnevezése szociális munkások és hajléktalan emberek körében. Ezek az ingyenes, minden magánszférát nélkülöző tömegszállások alapvetően egyik napról a másikra való szállást biztosítanak: kora este van „beengedés”, majd másnap kora reggel el kell hagyni az intézményt. Az átmeneti szállókön kevesebben vannak egy szobában, hosszabb távú szerződést kötnek a lakóval, benn lehet tartózkodni napközben is, és a szállásért fizetni kell.

¹⁴ Ez valóban fontos és pozitív – noha az utóbbi időben visszafordulni látszó – fejlemény, ugyanakkor a változásoknak ez a megfogalmazása elfedi azt a legalább ennyire fontos különbséget, hogy a rendszerváltás előtti berendezkedésnek nem csak a munkanélküliség és mélyszegénység *elnyomása*, hanem azok *megelőzése* is nagyon fontos jellemzője volt.

sem a hajléktalanság mint társadalmi probléma megoldásáról szól. Erről szól egyrészt a hajléktalanellátás, „egy provokatívan látható probléma [...] részleges láthatatlanná tételéről” és a „rendszeres megoldások ad hoc intézkedésekkel történő kibekkeléséről” (Győri 2010); másrészt a hajléktalan emberek ellen irányuló kirekesztő intézkedések gyakorlata is. Egyik sem a probléma gyökereit kezeli, hanem azt a botrányt, amit az utcán élő emberek látványa jelent.

A hajléktalan emberek ellen irányuló kirekesztő intézkedések gyökere általában a társadalompolitika, illetve közelebbről a hajléktalanellátás – a fentiek értelmében elkerülhetetlen, és a benne dolgozó szociális munkások akár önfeláldozó erőfeszítéseitől teljesen független¹⁵ – kudarca a hajléktalanság visszaszorításában. Az állampolgárok lakhatásával kapcsolatos állami felelősségvállalás felmondása – amit ritka egyértelműséggel fejezett ki a magyarországi politikai uralkodó osztály, amikor az Országgyűlés teljes egyetértésben utasította el a Módosított Európai Szociális Karta lakhatáshoz való jogról szóló cikkelyének elfogadását 2009-ben¹⁶ – nem független a hajléktalan emberek eltüntetésére és megregulázására irányuló szándékok hangzatos felvállalásától: az állam gazdasági és társadalmi szerepvállalásának csökkenése maga után vonja a büntetőpolitika kiterjedését és megerősödését (Wacquant 2001a, 2009). A hajléktalansággal kapcsolatban is igaz az, hogy a „kevesebb államot” hirdető uralkodó ideológia hatása nem az állam eltűnése vagy meggyengülése, hanem egy alapvető funkcióváltás: „Az állam korai »rendőri« és szabályozó szerepe az új feltételek mellett is megmarad, sőt erősödhet, hiszen a tartós munkanélküliséggel, a »kiilleszkedéssel«, a jóléti rendszerekből való kiszorulással, az egyenlőtlenségek növekedésével szaporodnak a »rászorulókk«” (Ferge 2000: 47; vö. Ferge 1999). Ha kevesebben kényszerülnek arra, hogy az utcán éljenek, akkor kevésbé lenne „szükség” kirekesztő, kriminalizáló intézkedésekre.

A tömeges utcai hajléktalanság látványa és a fagyhalálokról szóló – télen mindennapos – híradások egyértelművé teszik a hajléktalanságra adott állami válaszok kudarcát, ami legitimációs válságot jelent a magyarországi újkapitalista állam számára. A hajléktalanság kriminalizálása jelentős részben ennek a legitimációs válságnak a kezeléséről szól. Ezt jól mutatja Soltész Miklós fentebb idézett levele is: „A közterületen életvitelszerűen élő hajléktalan emberek problémája minden érintett településen komoly feszültséget okoz. Az elmúlt években számos kezdeményezés indult mind a települési önkormányzatok, mind a kormányzat oldaláról, melyek azonban nem tudták elérni azt, hogy az utcákon kevesebb hajléktalan ember éljen.” Ez a két mondat mindent elmond: egyrészt, az állami bürokrácia csúcán az

---

15 Gyuris Tamás szavaival, „társadalomstrukturáló erővel szembe nem lehet szociális munkát állítani” (Iványi 1997: 26).

16 2009. évi VI. törvény a Módosított Európai Szociális Karta kihirdetéséről. A lakhatáshoz való jog elutasításával kapcsolatban a „szocialista” kormány indokolása azt a 42/2000-es alkotmánybíróági határozatot idézi, aminek az érvelését Kardos Gábor (2001, 2003, 2009) nemzetközi jogász éppen avval cáfolta meg, hogy az figyelmen kívül hagyta a Magyar Köztársaság több nemzetközi jogi dokumentumban vállalt kötelezettségét, illetve a vizsgált jog értelmezésének nemzetközi jogi vonatkozásait. Az indokolás szerint azonban, mivel az Alkotmánybíróság említett határozata értelmében az Alkotmány nem tartalmazza a lakhatáshoz való jogot, valamint azért, mert a lakhatáshoz való jogról szóló cikk végrehajtása „jelentős gazdasági hatással is járna”, „[...] a Módosított Európai Szociális Karta [lakhatáshoz való jogról szóló] 31. cikkének elfogadása nem megvalósítható” (A Magyar Köztársaság Kormánya 2009: 42). A törvényjavaslatról szóló vitában egyetlen képviselő sem élt a felszólalás lehetőségével, és módosító indítvány sem érkezett a törvényjavaslathoz. A döntés ellen szokatlanul éles hangú sajtóközleményben tiltakozott viszont a Hajléktalanokat Ellátó Szervezetek Országos Egyesülete (Hajszolt 2009).

utcai hajléktalanság problémája alapvetően nem azt a szélsőséges szegénységet, kirekesztést, jogfosztottságot, ellátatlan betegségeket és mérhetetlen szenvedést jelenti, ami a hajléktalan emberek osztályrésze (ami azért is hasznos kifejezés, mert emlékeztet arra, hogy mindennek nem a hideg időjárás, hanem a hajléktalan emberek *osztályhelyzete* az oka), hanem azt a kellemetlenséget, amit a hajléktalan emberek jelenléte azoknak jelent, *akiknek van hol lakniuk*. Másrészt, a büntető intézkedésekre azért van szükség, mert – az eleve kudarcra ítélt – hajléktalanellátó rendszer alkalmatlannak bizonyult a probléma visszaszorítására. A rendpártiság hangoztatása, valamint „a rendészeti intézkedések iránti növekvő érdeklődés és az ezekre fordított növekvő erőforrások arra is szolgálnak, hogy ellensúlyozzák a politikai vezetők által elszenvedett *legitimációvesztés*et, ami éppen abból fakad, hogy felmondták az állam gazdasági és társadalmi küldetéseit” (Wacquant 2001b: 402). A jelenség semmibevétele nem járható út, a hajléktalanellátás önmagában kevés, a hajléktalanság radikális visszaszorításához szükséges társadalompolitikai reformoknak viszont túl nagyok lennének a költségei.¹⁷ Fontos, hogy itt a közgazdaságtanban „használdozati költségnek” (opportunity costnak) nevezett költségről van szó (tehát arról, hogy a hajléktalanság visszaszorítására fordított pénzeket így nem lehetne például a felső jövedelmi rétegek adócsökkentésének vagy lakásvásárlásának százmilliárdokkal való támogatására fordítani), és nem arról, hogy a magyar gazdaság ne tenné lehetővé, hogy mindenkinek legyen otthona. A hajléktalanság alapvetően elosztási probléma. Valójában nem az a baj, hogy „nincs pénz”, hanem az, hogy nincsen népképviselő: a magyarországi hatalmi viszonyok nem teszik lehetővé, hogy a rászánjuk a hajléktalanság visszaszorítására az ahhoz szükséges forrásokat.

Elosztás és elismerés

Így maradnak azok az intézkedések, amelyek nem a hajléktalanság felszámolását, hanem a hajléktalan emberek eltüntetését célozzák: azok a kezdeményezések – Soltész Miklós államtitikárt idézve –, „melyek rövid távon is *érezkelhető módon* csökkentik a városok *forgalmas közterületein* élők számát”. A főpolgármester programja is a legforgalmasabb aluljárókat célozta meg. Ez önmagában is elfogadhatatlan: gondoljunk bele, mennyire visszataszító, hogy miközben több ezer ember kényszerül arra, hogy az utcán aludjon, a politikai uralkodó osztály még csak nem is azt *ígéri*, hogy „mindent megteszünk, hogy mindenkit, de legalább a betegeket, időseket, a leginkább veszélyeztetett embereket elhelyezzük”, hanem minden kertelés nélkül azt, hogy „mindent megteszünk, hogy a leginkább szem előtt lévő embereket elhelyezzük”. A hajléktalan emberek minden külön rendelkezés nélkül is ki vannak szolgáltatva a hatósági zaklatásnak, amit viszont az efféle rendelkezések – azon kívül, hogy azt legitimnek és jogszerűnek tüntetik fel – rendszerint gyakoribbá tesznek. Az, hogy a rendőrök és közterület-felügyelők ne nehezítsék tovább hajléktalan embertársaink életét, önmagában is fontos cél, ami minden együtt érző ember támogatását megérdemelné.

---

¹⁷ Fontos, hogy itt a közgazdaságtanban „használdozati költségnek” (opportunity costnak) nevezett költségről van szó (tehát arról, hogy a hajléktalanság visszaszorítására fordított pénzeket így nem lehetne például a felső jövedelmi rétegek adócsökkentésének vagy lakásvásárlásának százmilliárdokkal való támogatására fordítani), és nem arról, hogy a magyar gazdaság ne tenné lehetővé, hogy mindenkinek legyen otthona. A hajléktalanság alapvetően elosztási probléma.

Azonban amikor a hajléktalan emberek köztérhasználathoz való jogáról van szó, akkor sohasem *csak* arról van szó. Ha a hajléktalanságot az ebrendészethez a vadplakátózáshoz, a graffitizéshez, az illegális árusításhoz és a szemeteléshez hasonló problémaként kezeljük (l. Missetics 2009), ha úgy gondoljuk, hogy a hajléktalanok „megszállják a város fontos, sokak által használt részeit” (A nemzet fővárosa 2009: 33), és úgy beszélünk a hajléktalanellátó intézményrendszer nyújtotta szolgáltatások ellenére is az utcán élő emberről, mint aki „garázda módjára, a túlnyomó többség érdekeit alapvetően veszélyeztetve próbálja azt az életmódot folytatni, mint eddig”, aki „saját magát helyezi törvényen kívül”, és akivel ezért „úgy kell eljárni, ahogy az ilyenekkel szemben el szoktak” (Tarlós 2010) – evvel a diskurzussal valójában legalább annyi kárt okozunk, mint amennyit az ehhez a kirekesztő diskurzushoz kapcsolódó kirekesztő intézkedések végrehajtása okoz a hajléktalan emberek zaklatásával, megalázásával és szegregálásával, illetve a probléma elrejtésével.

Jeremy Waldron itt közölt tanulmányában meggyőzően érvel amellett, hogy filozófiai szempontból miért tarthatatlan az a megközelítés, ami a hajléktalanság látványától a hajléktalan emberek kriminalizálásával próbálja megóvni a lakosságot. A probléma azonban nem csupán az, hogy ezek a kezdeményezések miként *tüntetnék el* a hajléktalan embereket, hanem az, hogy miként *tüntetik fel* a hajléktalanság problémáját. A hajléktalan emberek köztérhasználatát korlátozó intézkedéseket igazoló retorikában a „közterület” legitím használóinak körével együtt a „társadalom” és a „köz” fogalmának jelentésköre is leszűkül, így a társadalom a hajléktalan embereket a térbeli kirekesztéssel párhuzamosan ezekből az – elvben – univerzális kategóriákból is kirekeszti (Török és Udvarhelyi 2005a). A „jóléti állam univerzalisztikus víziójának” – például a lakhatáshoz való jog biztosítására vonatkozó állami felelősségvállalásnak – „felmondása együtt jár egy privilegizált közösség elképzelésével” (Tosi, 1996: 101).

Ebben a megközelítésben a hajléktalanság nem a társadalom által megtermelt javak elosztásának a problémája, nem a jóléti intézményrendszer, a munkaerő- vagy lakáspiac anomáliája, hanem esztétikai és rendészeti probléma. A hajléktalan ember nem a közösség tagja többé, akinek a közösség védelmére van szüksége, hanem veszélyforrás, amittől meg kell védeni a közösséget; az újbudai önkormányzat 2009-ben kiadott közleményét idézve, például „hajléktalanoktól »védett körzetek« kialakításával”. Többek között ezért is fontos a hajléktalan emberek köztérrel való kirekesztésére és szegregálására irányuló intézkedések, illetve az azokat igazoló, a hajléktalan embereket lealacsonyító diskurzus elleni küzdelem. A hajléktalanság felszámolásához szükséges redistributív és jóléti intézkedéseknek éppen az az univerzális szolidaritás lenne az előfeltétele, amit a hajléktalan embereket kirekesztő – a hajléktalanságot a büntetőpolitika illetékességi körébe áthelyező – megközelítése lehetetlenné tesz.

Ily módon a küzdelem az „utcán alvás jogáért” elválaszthatatlanná válik a lakhatáshoz való jogért folytatott küzdelemtől, vagyis annak követelésétől, hogy senki se kényszerüljön az utcán aludni. Ahhoz, hogy értelme legyen a közösség javaiból való méltányos részesedés követelésének, annak elismerését is ki kell vívunk, hogy a hajléktalan emberek a politikai közösség tagjai. A hajléktalanság esetében az – emberként, állampolgárként és a közösség tagjaként való – „elismerését” és a források igazságosabb „elosztásáért” folytatott küzdelem (Fraser 1997) szorosan összefügg egymással (vö. Feldman 2004: 3. fejezet).

Ezt jól mutatja a hajléktalan emberek kriminalizálása elleni tüntetések retorikája is. Az Egyesült Államokban a hajléktalanság kriminalizációja ellen küzdő mozgalom egyik legfontosabb szlogenje a „House keys, not Handcuffs!” (vagyis „Lakáskulcsokat, ne bilincseket!”).

Budapesten pedig A Város Mindenkié csoport¹⁸ tüntetésének résztvevői „Lakhatást, ne zaklatást” feliratú táblákkal tiltakoztak a Belügyminisztérium épülete előtt az utcán alvás kriminalizálását célzó törvényjavaslat ellen. Ugyanez a csoport az újbudai polgármester „hajléktalan-mentes övezetek” kialakításáról szóló tervét egy szociálisbérlet-avató performansszal tette nevéssé. A demonstráción az egyik hajléktalan aktivista polgármesternek beöltözve magyarázta a valódi polgármester által meghirdetett „zéró tolerancia” elvét: ez természetesen nem a hajléktalan emberek alkotmányellenes zaklatására és szegregálására utalt, hanem arra, hogy az önkormányzat ezentúl nem tűri meg a hajléktalanságot, és ezért megfizethető lakást biztosít az összes közterületen élő hajléktalan embernek. Hát nem magától értetődő?

* * *

Kit érdekel Amerika?

Felmerülhet, hogy mennyiben releváns az itt közölt válogatás a magyarországi helyzet szempontjából, és hogy az Egyesült Államokról szóló tanulmányok helyett nem lenne-e érdekesebb egy európai szerzők műveiből álló válogatás. Noha nem vitatjuk, hogy az utóbbiból is nagyon sokat tanulhatnánk, a következőkben nagyon röviden összefoglaljuk, miért gondoljuk azt, hogy Egyesült Államok-beli helyzet a földrajzi távolság – és temérdek történeti, kulturális különbség – ellenére is eléggé hasonló a Magyarországhoz ahhoz, hogy az itt közölt tanulmányok elemzésének jelentős része a magyarországi helyzetre is alkalmazható legyen. *Először is*, a két országban – talán meglepő módon – nagyon hasonló társadalmi és gazdasági folyamatok álltak a jelenkori tömeges hajléktalanság kialakulása mögött: a deindusztrializáció, a nagyon olcsó, köztes lakhatási lehetőségek (az Egyesült Államokban az egyszobás lakhatást biztosító *single room occupancy* szállodák, Magyarországon a munkásszállók) radikális csökkenése, valamint az állam társadalompolitikai felelősségvállalásának jelentős visszazorulása (az Egyesült Államokban Ronald Reagan neokonzervatív politikájával, Magyarországon az újkapitalizmusba való átmenettel) – amit mindkét országban a szegénység és az egyenlőtlenségek gyors növekedése és a reálbérek jelentős csökkenése kísért. *Másodszor*, szemben a legtöbb nyugat-európai jóléti állammal, a hajléktalanság mindkét országban a korlátozott állami lakáspolitikai, csekély szociális bérlakásszektor és gyenge szociális jogok kontextusában jelenik meg. *Harmadrészt*, míg – legalábbis Antonio Tosi (2007) áttekintése szerint – Európában a városi köztérek szabályozásában a hajléktalanság kérdése nem játszik központi szerepet, a köztérhasználat korlátozása alapvetően nem a hajléktalanság kriminalizálását célozza, és az ritkán irányul kimondottan a hajléktalan emberek ellen, addig a fentiek alapján kijelenthetjük, hogy ez igen pontatlan leírása a magyarországi helyzetnek,¹⁹ ami – legalábbis az utóbbi néhány év fejleményeit tekintve – sokkal több hasonlóságot mutat az Egyesült Államokról szóló beszámolókkal.

---

18 A Város Mindenkié csoportban hajléktalan és hajléktalanságot megtapasztalt aktivisták és szövetségeseik küzdenek a hajléktalan emberek jogaiért és az emberhez méltó lakhatásért. Mindkét szerkesztő a csoport alapító tagja.

19 Azt nem tudjuk megítélni, hogy Tosi összefoglalója mennyire pontos más európai országok esetében, ugyanakkor úgy tűnik, hogy a szerző elsősorban Nyugat-Európát érti „Európa” alatt.

A válogatást Mike Davis egy rövid esszéje nyitja, ami a szerző Los Angeles átalakulásáról szóló átfogó munkájának egy részlete (lásd Davis 1990, 1999-2000). Los Angeles mintegy felnagyítva mutatja meg a hajléktalanságra az Egyesült Államokban adott társadalmi válasszok – illetve azok hiányának – minden következményét. „Los Angelesben többen hajléktalanok, és közülük sokkal kevesebben részesülnek valamilyen intézményi ellátásban, mint az [Egyesült Államok] bármely más városában” (Wolsch et al. 2008). Két tekintélyes amerikai civil szervezet által a hajléktalanság kriminalizálásáról elkészített legutóbbi országos jelentésben Los Angeles vezette a „leggonoszabb városok” listáját (The National Law Center on Homelessness & Poverty és The National Coalition for the Homeless 2009). A diszkriminatív jogalkalmazás és a hajléktalan emberek rendőri zaklatásának szélsőséges mértékét mutatja az a 2010-es jelentés, ami az önmagában több ezer hajléktalan ember tartózkodási helyéül szolgáló Skid Row városrészről szóló felmérés eredményeit összegzi: a megkérdezettek több mint felét – és közülük az utcán élő hajléktalan emberek több mint 80 százalékát – bíráságotlák meg a felmérést megelőző egy évben, többnyire olyan súlyú cselekmények miatt, mint az úttesten való szabálytalan átkelés vagy járdán ülés, illetve fekvés (LA CAN 2010; vö. DWAC 2008).²⁰

Az a tökéletesen érthető elvárás, hogy személyesen, közelről tapasztaljunk meg társadalmi problémákat, gyakran ahhoz a félreértéshez vezethet, hogy ott keressük a megfigyelt valóság magyarázatát, ahol az nincsen: a megfigyelt valóságban (Bourdieu et al. 1999: 181). Így van ez a hajléktalansággal is, és a válogatás következő tanulmánya – Samira Kawash írása – különösen szépen köti össze átfogó társadalmi folyamatokkal a hajléktalanságnak azt a legszembeötlőbb, legközvetlenebb jelét, amivel sokan közülünk is naponta találkozunk: egy hajléktalan ember összezsugorodott testét valamilyen nyilvános térben. A szerző ezen a képen keresztül mutatja be, hogy valójában *minek* is a jele a hajléktalan test, hogy az összezsugorodott test által megjelenített erőszak miként függ össze avval az erőszakkal, ami a hajléktalanságot létrehozza, és hogy mindez mit jelent a közösségről alkotott elgondolásainkra nézve – amely közösségből nemcsak kimaradnak a hajléktalan emberek, hanem az bizonyos tekintetben éppen velük szemben fogalmazódik meg.

A hajléktalanság és az annak kriminalizálására irányuló törekvések jelentésének felfejtését folytatja a következő három tanulmány: Leonard Feldman történeti és kulturális szempontból, Don Mitchell a kapitalizmus politikai gazdaságtanának kontextusában, Jeremy Waldron pedig a filozófia nyelvén elemzi a problémát. Feldman és Mitchell tanulmányát a posztindusztriális társadalom témája, Feldman és Waldron írását pedig a „betört ablakok elméletének” – az Egyesült Államok egyik legnagyobb hatású büntetőpolitikai megközelítésének – kritikája köti össze. Végül a válogatás összes tanulmányában megjelenik a hajléktalan emberek közösségben való tagságának problémája és az állampolgáriság fogalma, amelyek a magyarországi hajléktalanság kapcsán is kulcsfontosságú kérdéseket vetnek fel.

---

²⁰ Ez azért is különösen nagy probléma, mert egy – a megszabott határidőn belül be nem fizetett – szabálysértési bírság az Egyesült Államokban automatikusan a segély vagy bármilyen más társadalombiztosítási jövedelem folyósításának felfüggesztését eredményezi.

Hivatkozott irodalom

- A Magyar Köztársaság Kormánya (2009): T/8717. számú törvényjavaslat a Módosított Európai Szociális Karta kihirdetéséről. Előadó: Szűcs Erika szociális és munkaügyi miniszter. Budapest.
- A nemzet fővárosa (2009): *Biztonság, Esély, Rend, Szolidaritás*. Tarlós István Budapest-programja.
- Bényei Zoltán, Gurály Zoltán, Győri Péter és Mezei György (2000): Tíz év után. Gyorsjelentés a fővárosi hajléktalanokról. *Esély* 1: 62–95.
- Bíró Gyula és Vadász Anikó (2005): A hajléktalan személyek sérelmére elkövetett bűncselekmények egyes kérdései. *Esély* 4: 31–55.
- Bourdieu, Pierre (1985): The Social Space and the Genesis of the Groups. *Theory and Society* 14(6): 723–744.
- Bourdieu, Pierre (2003): For a Scholarship with Commitment. In *Firing Back. Against the Tyranny of the Market* 2. New York and London: The New Press, 17–25.
- Bourdieu, Pierre et al. (1999): *The Weight of the World. Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Busch-Geertsema, Volker és Ingrid Sahlin (2007): The Role of Hostels and Temporary Accommodation. *European Journal of Homelessness* 1: 67–93.
- Davis, Mike (1990): *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles*. London and New York: Verso.
- Davis, Mike (1999–2000): Los Angeles, az erődváros. A városi tér militarizációja. *Budapesti Negyed* 26–27: 27–50.
- DWAC (2008): *Growing Need & Shrinking Opportunities. Findings and Recommendations from the 2007 Downtown Women's Needs Assessment*. Los Angeles, California.
- Feldman, Leonard C. (2004): *Citizens Without Shelter. Homelessness, Democracy, and Political Exclusion*. Ithaca: Cornell University Press.
- Ferge Zsuzsa (1997): És mi lesz, ha nem lesz? In *És mi lesz, ha nem lesz? Tanulmányok az államról a század végén*. Gombár Csaba, Hankiss Elemér és Lengyel László (szerk.). Budapest: Helikon-Korridor, 146–174.
- Ferge Zsuzsa (1999) A civilizációs folyamat fenyegetettsége. *Magyar Tudomány* 44(10): 1153–1169.
- Fraser, Nancy (1989): Apologia for Academic Radicals. In *Unruly Practices: Power, Discourse, and Gender in Contemporary Social Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1–13.
- Fraser, Nancy (1997): From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a „Postsocialist” Age? In *Justice Interruptus: Critical Reflections on the “Postsocialist” Condition*. New York: Routledge, 11–40.
- Gazsi Adrienn (2005): A koldulás korlátozása jogi és szociális szempontú megközelítésben. *Esély* 3: 73–99.
- Győri Péter (2009a): *Változás és állandóság – a hajléktalanügy elmúlt húsz évéről*. A „Hajléktalanügyi országos konferencián” elhangzott előadás, Balatonföldvár.
- Győri Péter (2009b): *Vitatkoznék „Virág Tamás – Embertárolás. A hajléktalanellátás húsz évéről” című, a Magyar Narancsban megjelent írásával*. Elérhető az interneten: <http://www.diszpecserportal.hu/hirek/koezep-magyarorszag/60-gyri-peter-vitatkoznak.html>
- Győri Péter (2010): *Vitaindító skiccek. „Mit és hogyan tehetünk azért, hogy mindenki fedél alatt lakjon?” A „Jövőkép – Dilemmák és megoldási lehetőségek a hajléktalanellátásban” című konferencián elhangzott előadás, Balatonföldvár.*
- Győri Péter (2011): *Gyorsjelentés a hajléktalan emberek 2011. február 3-i kérdőíves adatfelvételéről*. Február Harmadika Munkacsoport. Elérhető az interneten: menhely.hu/attachments/article/1441/gyorsjelentés_2011.ppt
- Győri Péter és Maróthy Márta (2008): Merre tovább? *Egy nemzeti hajléktalanügyi stratégia lehetséges keretei*. Budapest: Hajléktalanokért Közalapítvány.
- Győri Péter és Sass Lajos (2003): A Népszálló története 1912–1990. In *A Hajléktalanok Menhelye Egyesület. A Népszálló*. Győri Péter és Tatár Babet (szerk.) Budapest: Menhely Alapítvány, 51–110.
- Hajszolt Egyesület (2009): *A hajléktalanellátó szervezetek elégedetlenségéről a Módosított Európai Szociális Karta elfogadásával*. Elérhető az interneten: <http://www.hajszolt.hu/>
- Harvey, David (2005): *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Hegedűs József (2006): Lakáspolitikai és a lakás piac – a közpolitika korlátai. *Esély* 5: 65–100.
- Hegedűs József, Eszenyi Orsolya, Somogyi Eszter és Teller Nóra (2009): *Lakhatási szükségletek Magyarországon*. Budapest: Városkutatás Kft.
- Huth Gergely (2010): Pintér Sándor: Nem ismerek tabutémát. *Magyar Hírlap*, július 29.
- InfoRádió (2010): Az ellenzéknek engedné át az ellenőrzést Tarlós István Budapesten. Július 29. Elérhető az interneten: <http://inforadio.hu/hir/belfold/hir-369389>.
- Kardos Gábor (2001): A Lakhatáshoz való jog. A nemzetközi jog felfogása és a magyar Alkotmánybíróság határozata. *Fundamentum* 1: 99–102.

- Kardos Gábor (2003): *Üres kagylólhéj? A szociális jogok nemzetközi jogi védelmének egyes kérdései*. Budapest, Gondolat.
- Kardos Gábor (2009): Lakhatás és méltóság. In *Emberi méltóság korlátok nélkül. A gyermekek, a hajléktalanok és a gyűlekezők jogai*. Hajas Barnabás és Szabó Máté (szerk.). Budapest: Az Országgyűlési Biztos Hivatala, 74–83.
- KSH (2006): *Helyzetkép a lakásviszonyokról*. Budapest: KSH.
- LA CAN (2010): *Community-based Human Rights Assessment: Skid Row's Safer Cities Initiative*. December.
- Marcuse, Peter (1988): Neutralizing Homelessness. *Socialist Review* 18(1): 69–96.
- Mezei György (1999): Látszólagos analógia a történelem előtti időkkel. Hajléktalanok Magyarországon a 90-es években. *Belügyi Szemle* 37: 79–90.
- Misetics Bálint (2009): Nincsen számodra hely – A hajléktalan emberek kirekesztéséről. *Café Babel* 59.
- Misetics Bálint (2010a): A szőnyeg alá – Mit kezd a hajléktalan emberekkel a főváros vezetése? *Magyar Narancs* XXII(50–51), december 16.
- Misetics Bálint (2010b): Kit érdekelnek a hajléktalanok? *Népszabadság*, április 8.
- Misetics Bálint (2010c): Hajléktalan – ne is lássuk! *Népszabadság*, szeptember 13.
- Misetics Bálint (2010d): The Significance of Exclusionary Discourse and Measures: The Example of Hungary. *European Journal of Homelessness* 4: 231–246.
- Mitchell, Don (2003): *The Right to the City. Social Justice and the Fight for Public Space*. New York: The Guilford Press.
- MTI (2010): *Kormányzati intézkedések a rendkívüli hideg miatt*. Elérhető az interneten: <http://mti.hu/cikk/456444/>
- The National Coalition for the Homeless and The National Law Center on Homelessness & Poverty (2009): *Homes Not Handcuffs. The Criminalization of Homelessness in U.S. Cities*.
- OBH (2007): *Jelentés az OBH 2641/2006. számú ügyben*. Előadók: dr. Borza Bea és dr. Hajas Barnabás.
- Oross Jolán (1995): A szabadság rád fagy. Hajléktalan emberek egészsége, hajléktalan emberek halála. *Esély* 5: 81–98.
- Szalai Júlia (2007): *Nincs két ország...? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest: Osiris.
- Szoboszlai Katalin, Fábíán Gergely és Hüse Lajos (2008): Hogyan válnak áldozattá a hajléktalanok? Hajléktalanok sérelmére elkövetett cselekmények feltárása és a megelőzés módjainak keresése. *Esély* 4: 94–106.
- Tarlós István (2010): Interjú a TV2 Mokka című műsorában 2010. november 5-én.
- Tosi, Antonio (1996): The Excluded and the Homeless: The Social Construction of the Fight Against Poverty in Europe. In *Urban Poverty and the Underclass*. Enzo Mingione (szerk.). Oxford: Blackwell, 83–104.
- Tosi, Antonio (2007): Homelessness and the Control of Public Space – Criminalising the Poor? *European Journal of Homelessness* 1: 225–236.
- Török Ágnes és Udvarhelyi Éva Tessza (2005a): Egy tiszta város piszkos lakói avagy "aluljáró-takarítási szertartások" Budapesten. *Világosság* 7–8: 57–79.
- Török Ágnes és Udvarhelyi Éva Tessza (2005b): Koldusoperáció – a köztérhasználat korlátozásáról. *Magyar Narancs*, szeptember 22, 42–43.
- Wacquant, Loïc (2001a): *A nyomor története. A „zéró tolerancia” világméretű terjedése*. Budapest: Helikon.
- Wacquant, Loïc. (2001b) The Penalization of Poverty and the Rise of Neoliberalism. *European Journal on Criminal Policy and Research* 9: 401–412.
- Wacquant, Loïc (2009): *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham: Duke University Press.
- Wolch, Jennifer et al. (2008): *2008 Report Card on Homelessness in Los Angeles*. Los Angeles: USC Center for Sustainable Cities.